

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET IGAGZ. VÁLASZTMÁNYA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L. T.

Megjelen havonként. Februárius. I. Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: „Összehasonlító irodalom-történelmi lapok.“ Előleges jelentés. Ethikai töredék. Felméri Lajos. — A középkori zsidó tanügy Spanyolországban. Felméri Lajos. — A légnymás változásainak befolyásáról az életjelenségekre Butyka Dezső. — Meteorológiai észleletek. Butyka D.

„Összehasonlító irodalomtörténelmi lapok“ czíme alatt indult meg Kolozsvárt egy tudományos új folyóirat, a melynek szerkesztői és kiadói Dr. Brassai Sámuel és Dr. Meltzl Hugo m. k. egyetemünk ny. r. tanárai, és a melynek első száma 1877 Januarius 15-ről keltezve a szerkesztőség szivességéből előttünk fekszik.

A mikor 1857-ben a kolozsvári tanárok latin-magyar szótára megjelent, az Istenben boldogult néhai gróf Mikó Imre házánál az ott megjelent néhány tanár a társalgás tárgyává tette az irodalom ez akkor új termékét. Senki se nyilatkozott a műről úgy, hogy valami dicsérni valót ne talált volna benne. Egyszerre a gróf, a ki mint nagyon jártas ismerője a latin irodalomnak igen élénk részt vett a bíráló eszmecsereben, azt a kérdést intézte a társasághoz: „Tudják-e Uraim, mit szeretek én e könyvben legjobban?“ — Kezdték találgatni; ki egyet mondott, ki mást. A gróf mind csak rázte a fejét. Nem találta ki senki. Megmondta a végén ő maga: „Azt szeretem legjobban, hogy czímlapján ott áll: Kolozsvár.“

Si licet parva componere magnis, megvalljuk, ez új lap láttára magunk is annak akartunk legjobban örüdeni — bocsánatot kérünk az olvasótól, hogy nem mondottuk meg legelőbb mindjárt, hogy nagyon megörvendtünk az új vállalat megindulásának, és ez örömről alább indokolni is fogjuk — : tehát mondjuk, annak akartunk legjobban örüdeni, hogy ott áll rajta: Kolozsvár. Ott is áll biz az, csak hogy nem áll ott, a hol leginkább volna illetékes helye, t. i. a keltezésben. Hiszen tán nem fosztaná meg a lapot nemzetközi voltától, ha születése helye egy kissé szembetűnőleg volna feltüntetve, és a keltezés nem kezdődne éppen rideg számjegyeken, hanem így: Kolozsvár 1877 Januarius 15. Még jobban sajnáljuk, hogy a szerkesztő-kiadók nem tették oda nevék után, hogy a kolozsvári

tud. egyetem ny. r. tanárai. Nem hiszszük, hogy bárki is fitogtatásnak vagy maganagyzolásnak tekinthette volna ez öncímezést, a mely helyzetünk és körülményeink tekintetéből valóban nagyon fontos. Meglehet a szerkesztőknek voltak okai, a melyeknél fogva a magok szempontjából helyesnek és czélszerűnek látták, éppen úgy tenni, a mint tettek. Mindazonáltal bátorkodunk őket kérni: vegyék a dolgot még egyszer fontolóra, még pedig a közönség — nem csupán a kolozsvárit értjük — szempontjából. Hát ha fognak okot találni, a mely a Kolozsvár különös kitüntetése mellett szól. Nem volna oly nagy dolog még egy kissé változtatni a homlokon!

De szóljunk a dologhoz.

Megy vagyunk győződve róla, hogy Br. és M., a mikor e vállalat megindítása tervezéséhez fogtak, mindenek előtt számot vetettek a magok eleibe vett feladat mekkoraságával, és egyikökről se tehetjük fel, hogy e mekkoraság tekintetében csalódhattak volna. Ezt feltéve és elfogadva, lehetetlen szerencsét nem kívánni nekik bátorságukhoz, lehetetlen legőszintebben nem kívánni sikert, ha lehet, mentől nagyobb, ha nem, akkorát a mekkorát az adott viszonyok közt általában elérhetni. Magok mondják, hogy nagy közönségre nem számítnak: tehát készek rá, hogy fáradságukon és munkájokon kívül még anyagi áldozatot is fog tőlök e vállalat igénybe venni. Ez maga magát dicséri meg.

A folyóirat számára eddig már megnyert munkatársak névsora avval a reménnyel biztat, hogy a lap sok és jó közleményt fog hozni és vinni. Ha a kivitel még ez idő szerint nagyon szerény arányban fog állani a behozatalhoz, ne búsuljunk. A közlekedő eszközök magok teremtik meg a közlekedés tárgyait, és mért volna e gazdasági alaptétel a tudományban kevésbé igaz, mint az anyagi világ közforgalmában?

Üdvözljük tehát őszintén és utógondolat nélkül az új pályatársat. Örömmel az új vállalat megindulása felett nem akarjuk avval megzavarni, hogy az első szám cikkei kritikájába bocsátkozzunk. Nem mint ha attól tartanánk, hogy sok kifogásolni valónk lehetne — egy pár barátságos észrevételt kockáztatnánk legfőlebb —; hanem ezt is kerüljük ez első találkozás alkalmával. Jövőre majd szólunk hozzá mindenhez, a mihez szólónk lesz. Ugy is előnyben vagyunk mi, a kik, noha a „közönséges“ tudomány szolgálatába szegődtünk, a szoros értelemben mint „jövő tudományát“ felfogott irodalom mívelését se tekintjük tilalmasnak magunkra nézve; holott az új vállalat szűkebben irván körül saját munkakörét, minket a „közönséges“ tudományok terére nem üldözhet. Tehát nekünk biztosítva van a felperesség.

Sejtjük, hogy az új lap Stein J. nyomdájában készült, és minthogy nyomdai kiállítása, ha nem is kifogástalan, de nem is

olyan, hogy szégyenére válhassék a nyomdának, nem értjük, miért nem tették oda a nyomda czégét? Vagy csak a szedők feledékenysége ez?

Ethikai töredék. (Fragments on ethical subjects by the late
GEORGE GROTE, London, 1876.)

Macaulayról mondják, hogy Angolország történetét balladákra szedte; ellenben Groteről, e század másik nagy brit historikusáról elmondhatni, hogy a történetet a társadalmi élet, a nemzetgazdaságtan és politika szempontjából fogta fel és írta meg. Amaz élénk színekkel fest, emez philosophiai analysis crayonával rajzol. Természetes tehát, hogy a társadalmi élet milliárd szálainak hatását az egyes tag életére, nagyon is kellett Grotenak éreznie, észrevennie. Ez adta meg etikájának, ethikai világnézetének alapszínét.

Az előttünk fekvő ethikai töredékeket szerző hátrahagyott irataiból válogatta ki és rendezte sajtó alá Bain Sándor. Ez értekezések nem voltak a nyilvánosságnak szánva; mert azokat a „Görögország története“- és „Plato“-ban fölmerült ethikai kérdésekre adott töredékes feleleteknek és egy ethikai rendszer előhírnőkeinek tekinthetjük: kétszeresen megérdemlik figyelmünket.

Az első az ethikai érzet eredetéről és természetéről szóló essay voltaképen az ethikai érzetnek lélektani bonczolatása, s mint olyan, a Socrates előtti hellen élet erkölcs-tana tanulmányozásához kívánt vezérfonal lenni. Azonban ez a tanulmány hiányzik.

A második értekezés czíme: erkölcs-bölcsélet. Szerző itt az eth. analysisbe mélyebben belemerül: vizsgálja a „lelkiismeret suprematiáját és mutogatja annak mindig a kül tekintélyre való vonatkozását. Rámutat a kötelezettség és jog kölcsönösségére és bírálja Kant erkölcsstanát.

A harmadik essayben („Az erkölcsbölcsélet régi rendszerei“) kimutatja a régiek summum bonumának hiányosságát, mert a főjő csupán az egy boldogságára tartozott s a társadalomra épen nem vonatkozott. Ez okból az erkölcsi eszméknek az a zavara és össze-viszszája állt elő, melyet még Aristotelesnél is megtalálunk.

Leghoszszabb a negyedik, az eth. philosophia eszméjét tárgyaló tanulmány. Egyszersmind ez a legteljesebb essay a 230 lapra terjedő izmos kötetben. Szerző érdekesen adja elő ebben az erkölcsi érzet keletkezését a gyermeknél és az alakuló társadalmakban. Leírja az erkölcsi helyeslés és gáncs érzetének eredetét, a kötelezettség és a társas összeczhatás érzetének eszményivé emelkedését, és szerű erkölcsi érzetté levését.

A művet két kisebb tanulmány zárja be: egyik Aristoteles etikájáról, másik az aristotelesi politikáról. Azonban az aristo-

telesi boldogságot minden oldalról megvilágítja, előnyeit és hiányait egyiránt kimutatja. E kis essay Aristoteles etikájának igen érdekes kommentárja. Az aristotelesi erénytant szintén tanulságosan tárgyalja szerzőnk; csak az a sajnos, hogy nagyon töredékesen. A befejező essay Aristoteles politikájának rövid rajza, nevezetesen azért a mélyelmű bepillantásért, melylyel szerző minket az ó-kor legtökéletesebb politikai idealjának kellő közepébe vezet.

Grote szerint az erkölcsi érzet (lelkiismeret) fölteszi mindig a társadalmat, annak ítéletét és szentesítő hatalmát. Az eth. érzet complex eredménye azoktól a társításoktól függ, melyek a társadalom szabta rendeletekkel meg, vagy meg nem egyeznek. Az erkölcsiség két dolgot foglal magában: egy működő egyént, a ki különböző vágyait kielégíti és egy néző közönséget, mely ama cselekvések iránt érdeklődik, s melynek ítélete az egyén magaviseletének irányzója. Mint a gens-ek képzeletben a törvénylátó nézők (közönség) helyén gondoljuk magunkat, s mint a néző társadalom tagjai cselekvőknek képzeljük magunkat. Ez a váltakozó néző pont és ítélet teremti az erkölcsi érzet talaját; ez adja meg másfelől az éthosnak társas vonását. A különböző korokban és helyeken minden eltérések mellett is bizonyos közös alapja van az ethikai érzetnek, s az az agens-ek kötelező szakványok összege, melyekre a társadalom a helyeslés vagy gáncs szentesítő ítéletének bélyegét nyomja. Ime az eth. érzet alakja; míg anyaga a társadalmak más-más szabásu erkölcsi hitéből alakul. Az eth. érzet még a legmiveletlenebb társadalomban is bizonyos korlátok közé szorítja a physikailag duzzadó erejű ember féktelen vágyait; másfelől ugyanez érzet természetünk jóakaró elemeit kifejti. Az eszély, önmérséklet, önuralom, bátorsága s több e fajts. erényeinknek ez az érzet a nemzője és dajkája. A most említett két vonás nélkül emberi társas életről szó sem lehetne.

A positiv moralban három kölcsönható fogalom van: parancs, kötelesség és szentesítés. A társadalom, mint felsőbbség parancsol, s az egyén, mint eme sokfejű közönség tagja, mint alsóbb engedelmeskedik. Valamint a positiv törvényben, úgy a positiv moralban is a parancs-osztogató a társadalom: az egyén az alája rendelt rész. A társadalom többsége egy szívvel-lélekkel bizonyos kötelezettségeket ró minden tagra; az egyén pedig hódolni tartozik a szabványoknak. A kötelezettség vagy kötelesség eszméjében benne van úgy a külről jövő parancs, mint a szentesítés, melyekkel szemben az egyén akarata tehetetlen. Ebben a külső és az egyéni kívül álló tekintélyben áll a lelkiismeret suprematiája.

Van eset rá, hogy az egyén lelkiismerete a közönség ítéletével összehütközik. Ez esetben sem a maga nevében dönt az egyén a közönséggel szemben, hanem egy jobb belátású nem meg-

lévő, hanem lehető, talán jövő társadalom nevében. Az egyén tehát egy személyben a szabály alattvalója, s egyszersmind a törvényhozó, ki egy láthatatlan és vele erkölcsi közösségben lévő tekintélyre hirdeti a törvényt, melyet ő követ.

Logérdekesebb azonban a kültekintély közbejövetele akkor, midőn az eth. érzet elemeinek a társítások által, hogy úgy mondjuk, a jegecedés állapotába kell átmenni, szóval, midőn az eth. érzetnek meg kell születni. A gyermek a helyzetről való képzezeit a körülötte lévők rendeleteiből és tilalmaiból meríti. Szótárában a helyes és a helytelen egyet jelent azzal, a mit megengedtek és a mit megtiltottak. Engedelmségének, cselekvéseinek következményei (jó indulat, stb.) rá nézve a jog és a jogosság fogalmának a magva. A mint tapasztalatai nőnek és a helyes és helytelenről való ismeretköre bővül: mind jobban-jobban belátja, hogy másoknak iránta való magaviseletét az ő irántok való magaviselete szabályozza. E ponton az önző hajlamokat a rokonszenvesek váltják fel; most már a házi, családi felsőbbség (szülék, nevelők stb.) adta mérték helyett önmaga állít fel egyet, melynek fokait saját belátása szabja meg. E mértékben az egyén lelkiismerete a higanyoszlop, mely mostantól fogva a nagy társadalom tagjainak helyeslő vagy gáncsoló ítéletére emelkedik föl vagy száll lefelé. Magaviseletét mindig másoknak róla való elismerésével vagy gáncsával társítja. E társítás minden erényünk, egész erkölcsi tökélyesbülésünk termőföldre. Az ethikai érzet tehát nem puszta érzélem, mint a jóindulat, rokonérzet, gyermeki szeretet stb., hanem észszerű érzet, azaz rokonérzet és okosság. A férfi eth. cselekvését a két tényezőnek új meg új kombinációja jellemzi: ez avatja őt a társadalom felelős tagjává. Többé nem számíthat arra az ösztönszerű jóindulatra, melynek izzó parázsánál a család körében anynyiszor melegedett. Ha önkényt nem jó, erőfeszítéssel is be kell állnia a közérdek folyamába, s magaviseletével és működésével kell kiérdemelnie a közönség becsülését és jó indulatát, mint belső nyugalmának lényeges kellékét.

Ha a mondottak nyomán az eth. kötelezettség alapját kutatjuk: elsőben és utóljára egyiránt a társadalem biztonsága- és boldogságában találjuk, mely a közönség szívében folyton folyvást él. A társadalom a közboldogság és jólét előmozdítóit szereti, a fájdalom szerzőit pedig megveti és gyűlöli. Valódi erkölcsi motívum tehát a mások becsülése jog-czímének a kiérdemlése. Az igazi erényes ember előtt az a tudat, hogy ő becsülést érdemel, többet ér, mint maga a becsülésszerzte öröm; viszont a gáncsot érdemlés tudata kínosabb, mint maga a megvetés. A mások becsülésére méltó érdem-czím tudata és az abban való tényleges részesülés: az erkölcsi summum bonum. Valóban azoknak, kikkel együtt élünk, bizonyos fokú becsülése és jóindulata nélkül, az élet sivár, tűrhetetlen lenne. Az eth.

kötelezettség érzelme tehát a társadalom szentesítésének való alárendeltség, s olyatén magaviseletünk, mely e szentesítést igényli. Az ethikai jog ugyane szentesítésre való támaszkodás, melylyel mások magaviseletét saját javunkra fordítjuk.

Felméri Lajos.

A középkori zsidó tanügy Spanyolországban.

(Das jüdische Unterrichtswesen während der Spanisch-arabischen Periode, von dr. M. Güdemann, Wien 1873.)

Régi szokás, s elmondhatjuk, helytelen szokás a középkort a sötétség és szellemi tétlenség időszakának nevezni. A sötétség soha sem egy a szellemi alvással. Akárhányszor az éj csendjében készülnek a napi izzasztó munkásság tervei; a középkor u. n. sötét századai szintén tele vannak szellemi (bár nem heves) küzdelmekkel és törekvésekkel. Mondhatnám ezek csöndes munkával való erő- és nedv-gyűjtés századai, melyek nélkül az újkor virágzásának lehetetlen volt volna előállani. A csöndesen működő középkori nemzetek közül nem szabad a zsidókat kifelednünk, kik sokoldalú üldöztetésök közepette is megtalálták a műveltség kifejtésének útját-módját.

Spanyolorzágnak a zsidók története második évezredében oly jelentékeny szerep jutott, minőt Babylonia játszott az első évezredben. A már Babyloniában elhintett közmívelődési magvak gazdagon csiráznak és dúsan hajtának a második évezred folyamán Spanyolországban és a vele szomszédos Franciaország déli- és Afrikának északi részében. Eddigelé a zsidók egyetlen egy forrásból merítettek minden műveltséget és tudományos törekvést a Talmudból; most nem csak a Talmud ünnepli a rendszeres tárgyalás eszközölte feltámadását, hanem merőben új tudomány tereket is kezdenek művelni. A garmadára gyűlt tudományos anyag elsajátítására elsőben is az ifjúságot kellett alkalmas eszközökkel előkészíteni. Így keletkeztek a tudományokba való bevezetések vagy kompendiumok és azok a monographiákba vagy erkölcsi iratokba szőtt nevelés-oktatásügyi értekezések, melyek a tanítók és tanulók számára való vezérfonalakká váltak. Ezzel a paedagogiai irodalommal a zsidó szellem a maga fejlődésének új phasisába lép. Való, hogy az ez iratokban lerakott műveltségi eszményképek csupán egy-egy kis körre voltak már annál fogva is szánva, mert maguk az iratok végrendelet vagy levél alakjában keletkeztek: ánde mégis kézzől-kézre jártak, s az egészre való üdvös hatásuk el nem maradhatott.

E nemben legrégibb irat a Gaon*) Hai „kegyességre intő

*) Gaon (héber szó és = magasztos, mintegy az „excellencia“ czim megfelelője) Babyloniában a 7-dik száztól 1040-ig ama tudósok tiszteleti czime, kik mint iskolák fejei kiváló helyet foglaltak el.